

УДК 930.2:316.7:2(=161.1) (=163.2)»1877/1877»

Лихачова Лариса

СУЧАСНИКИ ПРО ПРОЯВИ РЕЛІГІЙНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ РОСІЙСЬКОГО І БОЛГАРСЬКОГО НАРОДІВ У ХОДІ РОСІЙСЬКО- ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1877–1878 РОКІВ

У статті проаналізовано джерела особового походження – спомини, записки, листи, щоденники учасників та сучасників російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Порівняння та аналіз цих історичних джерел дозволили простежити еволюцію ставлення болгарського населення до Росії, яка виправдовувала свою участь у війні проти Османської імперії релігійною та культурною ідентичністю російського й болгарського народів.

Ключові слова: Російська імперія, російсько-турецька війна, визволення Болгарії, релігійна та культурна ідентичність.

Лихачева Л.

СОВРЕМЕННОКИ О ПРОЯВЛЕНИИ РЕЛИГИОЗНОЙ И КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ РОССИЙСКОГО И БОЛГАРСКОГО НАРОДОВ В ХОДЕ РУССКО-ТУРЕЦКОЙ ВОЙНЫ 1877–1878 ГГ.

В статье проанализированы источники личного происхождения – воспоминания, записки, письма, дневники участников и современников русско-турецкой войны 1877–1878 гг. Сравнение и анализ этих исторических источников позволил проследить эволюцию отношения болгарского населения к России, которая оправдывала свое участие в войне против Османской империи религиозной и культурной идентичностью русского и болгарского народов.

Ключевые слова: Российская империя, русско-турецкая война, освобождение Болгарии, религиозная и культурная идентичность.

Lykhachova L.

**CONTEMPORARIES TESTAMENTS ABOUT
MANIFESTATIONS OF RELIGIOUS AND CULTURAL
IDENTITY OF RUSSIAN AND BULGARIAN PEOPLE DURING
THE RUSSO-TURKISH WAR 1877–1878.**

This article presents the research of personal sources such as memoirs, notes, personal letters and diaries of the participants and contemporaries of the Russo-Turkish War of 1877–1878. Comparison and analysis of these historical sources has allowed the author to trace the evolution of the Bulgarian population attitude to Russia, which justified its participation in the war against the Ottoman Empire with religious and cultural identity of the Russian and Bulgarian peoples.

Key words: *Russian Empire, Russo-Turkish War, liberation of Bulgaria, religious and cultural identity.*

Створення Болгарського князівства в останній чверті XIX століття стало можливо значною мірою завдяки переконливій перемозі російської армії в російсько-турецькій війні 1877–1878 років. У радянській і пострадянській історіографії традиційно підкреслюється, що головною причиною вступу Росії у війну проти Туреччини було прагнення росіян звільнити від гніту мусульман болгарський народ, ідентичний російському в релігійному і культурному відношенні. Виходячи з цього, ставлення болгар до російської армії зображувалося ідилічно дружнім, як до «братушек», тобто до братів по православної вірі і слов'янській культурі.

Насправді ж взаємини між місцевим населенням та російською армією були набагато більш складними і суперечливими. У спогадах сучасників, які брали участь у російсько-турецькій війні 1877–1878 років, описуються не тільки урочисті та радісні зустрічі воїнів-визволителів мешканцями болгарських міст і сіл, а й випадки відвертої ворожнечі до російських вояків і навіть співпраці братів по вірі з турецькою розвідкою.

Без сумніву, прихід російської армії на Балкани став важливим чинником у справі звільнення Болгарії від турецького панування. У більшості мемуарів і записок очевидців детально розповідається про те, як місцеве населення сприймало появу в їхніх краях російських солдатів. «Коли ми дізналися про переправу російських через Дунай, ми не могли отямитися від радості, що охопила всіх нас», – згадує активний учасник болгарського національно-визвольного

руху Петко Войвода [4, с. 121]. Один із російських учасників тих подій у листі до публіциста І. С. Аксакова писав: «Болгары плачут и смеются от радости, крестьяне обнимают и целуют русских солдат, угощают тем немногим, что у них осталось» [4, с. 127].

Російський дипломат М. П. Ігнат'єв, який пізніше поставив свій підпис під Сан-Стефанським мирним договором 1878 р., у своїх листах до дружини розповів про те, як у Болгарії зустрічали російського імператора Олександра II. «Государь поехал верхом в Систов. В городе прием был великолепный. Жители с духовенством и хоругвями встретили царя, кричали «ура!», «живио!», бросались целовать руки, ноги... Государь отправился в собор, где восторг жителей еще усилился. При виде русского царя, «освободившего их от турок» и набожно приложившегося к Евангелию, болгары стали кричать «ура!»... Великих князей, генералов, офицеров и солдатиков осыпают цветами и угощают вином и живностью» [6].

Про зустріч визволителів розповідають і багато іноземних кореспондентів. Французький журналіст Де Біліна писав: «Радість жителів... була невимовною. Все населення висипало на вулиці, щоб зустріти визволителів... Болгари їм пропонують вино, сливову і винограду горілку та інші напої, яйця, курчат, фрукти, хліб. Солдати п'ють за здоров'я болгар, за їх звільнення від панування османів». Інший французький кореспондент Дік де Лонлі зазначав, що при цьому болгары «не беруть грошей і відповідають: «Ми слов'яни і гостинності за гроші не продаємо»» [5].

Про це ж говорить і військовий кореспондент російської газети «Новий час» В. І. Немирович-Данченко. «Когда солдаты стали ходить по городу, их всюду принимали как друзей. В некоторых лавках отказывались принимать у них деньги. Солдаты насильно отдавали их: «Бери, бери. Ничего. Мы, брат, свои... Не говори потом, что братушко обидел тебя. У нас, брат, на это строго»», – пише він у своїх спогадах [8].

Проте численні свідчення привітної зустрічі російської армії стосуються виключно перших днів її військової присутності в тому чи іншому населеному пункті. Подальше співіснування визволителів і звільнених в умовах, коли на місцевих жителів було покладено обов'язок щоденного забезпечення та розквартирування багатотисячних військових колективів, не було настільки доброзичливим. Непоодинокими були випадки мародерства і насильства з боку російських солдатів. «Опасаясь, что события у нас собьют болгар с пути, мною им указанного. Уже и теперь проявляются безобразия

своевольства. Первые эшелоны войск наших встречаются везде как избавители. С каждым новым эшелоном болгары заметно охлаждаются: у них отнимают коров, волов, птицу, продукты, врываются в дома, ухаживают за дочками и женами и т. п. Болгары жалуются... Того и смотри, будут молить Бога, чтобы поскорее избавил от избавителей», – написав своїй дружині дипломат М. П. Ігнат'єв [6].

Знаменитий російський художник-баталіст Василь Верещагін висловлювався щодо цього ще більш різко: «С самого начала сильно увлекшись, по обыкновению, делом освободительной войны, мы решили: спасать – так спасать всюю. Казаки стали «спасать» от бегавшей и летавшей живности, молодые военные не прочь были «спасать» от старых угрюмых мужей. Удивлялись, что пыл восторженных приемов скоро стихал... Первые восторги, сменилась сдержанностью и недоверием, как только выражения симпатий и дружбы стали сопровождаться шареньем в чердаках и подвалах, самовольной косьюбою сена и хлебов, вскрытием запасов про черный день» [1].

Вкрай недружнє ставлення болгар до росіян відзначив і російський розвідник К. Н. Фаврікодоров. У своїх записках він повідомив: «Я сильно заболел и пролежал всю зиму в болгарском доме; в это время я имел достаточно способов ознакомиться с местными жителями, и вот какие разговоры пришлось мне выслушать. Однажды я завел разговор о величии России, славе русского оружия, о силе русского царя. На все это я получил ответ такой: «Да, Россия сильна и велика, только дай Бог, чтобы русские скорее оставили нашу Болгарию, они нам очень надоели... Лучше, пусть останутся у нас турки, чем русские»» [10, с. 311].

Вочевидь, що таку неприязнь важко пояснити виключно випадками мародерства з боку російських солдатів, яких, до речі, військова влада намагалася не допускати, а винних у погромах жорстоко карала. Сучасники відзначали, що набагато більше болгар не влаштовувала модель суспільного розвитку, яку несли з собою визволителі. «Война за Болгарию 1877–1878 гг. была... своеобразная форма самообороны русского феодализма от буржуазного строя, надвигавшегося на него в образе «Европы». В этом смысле война была проиграна – пришлось согласиться на превращение и последних углов, где мог найти себе убежище «славянский дух», в Сербии и Болгарии, в буржуазные государства шаблонного западноевропейского типа, с конституцией, свободой печати и тому подобными «дурачествами»... Правда «освободители Болгарии» утешали себя

надеждой, что освобожденные скоро раскаются в своем грехопадении, увидя на опыте то зло, какое несут с собою эти дурачества»», – писав наприкінці XIX століття відомий російський історик Михайло Миколайович Покровський [9, с. 205].

Іншими словами, російська адміністрація почала нав'язувати Болгарії, яка стала на шлях демократизації, систему імперського державного управління. Болгарська громадськість рішуче виступила проти цього. «С самых первых шагов вступления русских войск в Болгарию нам пришлось столкнуться с местными условиями народной жизни, сохранившей и при турецком иге известный общественный уклад. К сожалению, князь Черкасский, начальник гражданского управления в Болгарии, с первых же шагов своей деятельности не пожелал считаться с волеизъявлением самих болгар, что и повело в последствии к ряду недоразумений между освободителями и освобожденными... Эта понятная депрессия болгарских жителей была принята многими в России как признак черной неблагодарности», – писав російський історик М. М. Кнорринг [7, с. 139–140].

Одночасно зі зміною ставлення болгарського населення до російських військових простежувалася і зворотна тенденція: росіяни починали негативно сприймати народ, за звільнення якого ще недавно готові були з ентузіазмом віддати своє життя. Причина настільки різючих змін у настрої російського суспільства полягала в традиційній для російської визвольної місії проблемі: у більшості випадків з'ясовується, що звільнені за рівнем життя значно випереджають своїх визволителів. «Нет сомнения, что представление наше о положении болгар перед войной было ошибочное. Если бы в высших школах наших преподавание велось не поверхностно, шаблонно, только для выполнения программы, а консульства наши, не строя из себя дипломатов, занимались собиранием сведений об экономическом положении народонаселения, то мы знали бы, что болгары живут несравненно зажиточнее русских и что стеснение их политической свободы в значительной степени искупается обеспеченностью в материальном, если можно выразиться, в хлебном отношении, чего нельзя сказать о большей половине России», – зазначав щодо цього художник Василь Верещагін [1].

Цю ж думку у своїх щоденниках бойових дій висловлював генерал М. А. Газенкамф: «У нас уже теперь заметно общее разочарование в болгарях, от самых высших сфер до простых солдат... Не оказалось пресловутого разорения. А, напротив, такое благосос-

тояние, до которого русским крестьянам как до небесной звезды далеко» [3]. «Міроєдами» назвав заможних болгарських селян російський розвідник К. Н. Фаврікодоров. «Таких болгар, которым во времена турецкого владычества жилось недурно и которые вовсе не желали перемен, предвидя свое собственное материальное падение, было немало. Они есть и теперь... это мироеды, для которых решительно все равно, кто правит Болгарией – турок ли, или русский, мадьяр или грек», – зазначав він [10, с. 311].

Однак було б неправильно стверджувати, що симпатії болгарського народу стосовно російських солдатів і ставлення росіян до болгар з часом змінилися відвертою ворожістю. Протягом всієї російсько-турецької кампанії обидва ці процеси йшли паралельно. Особливо релігійна і культурна ідентичність двох слов'янських народів була помітна на фронтах боротьби з Османською імперією. Відомо безліч випадків, коли болгари, часом ризикуючи життям, допомагали російським військам. Болгарські ополченці в одному строю з російськими солдатами звільняли від турків свою батьківщину. Там, на передовій, вони як і раніше називали один одного «братушка». Однак чим далі росіяни і болгари опинялися від лінії фронту, тим більше єдність релігії, мови і культури відходили на другий план.

Література:

1. Верещагин В. На войне: Воспоминания о русско-турецкой войне 1877 года [Електронний ресурс] / В. Верещагин. – М., 1902. – Режим доступу : http://www.booksite.ru/vereschagin/6_28.html.
2. Газенкамф М. А. Журнал военных действий против Турции на Европейском театре войны в 1877 году / М. А. Газенкамф. – Часть I : С 12 апреля по 17 июня включительно. – С.-Петербург : Военно-Историческая Комиссия Главного Штаба, 1898.
3. Газенкамф М. А. Мой дневник 1877-78 гг. [Електронний ресурс] / М. А. Газенкамф. – СПб. : Типография Э. Арнольда, 1908. – 625 с. – Режим доступу : http://starietknigi.info/Knigi/G/Gazenkampf_M_Moj_dnevnik_1877-78_gg_Izd_ispr_i_dop_1908.pdf.
4. Генов Ц. Българското общество в навечерието на Руско-турската война / Ц. Генов // Освобождението на България. – София : БАН, 1970. – С. 121.
5. Генов Ц. Русско-турецкая война 1877-1878 гг. [Електронний ресурс] / Ц. Генов. – Режим доступу : <http://militera.lib.ru/h/genov/index.html>.

6. Игнатьев Н. П. Походные письма 1877 года. Письма Е. Л. Игнатьевой с балканского театра военных действий [Электронный ресурс] / Н. П. Игнатьев. – М. : Российская политическая энциклопедия, 1999. – Режим доступа : http://militera.lib.ru/db/ignatyev_np/index.html.

7. Кнорринг Н. Н. Генерал Михаил Дмитриевич Скобелев / Н. Н. Кнорринг // Белый генерал. – М. : Патриот, 1991. – С. 139–140.

8. Немирович-Данченко В. И. В. И. Скобелев / В. И. Немирович-Данченко // Белый генерал. – М. : Патриот, 1991. – С. 475.

9. Покровский М. Н. Внешняя политика России в конце XIX века / М. Н. Покровский // История России в XIX веке. – Т. 9. – СПб. : Изд-во братьев Гранат, б. г. – С. 205.

10. Фаврикодоров К. Воспоминания лазутчика русской армии в войну 1877-1878 годов / К. Фаврикодоров // Исторический вестник, 1885. – Т. 22. – № 11. – С. 311.